

**PSİKOLOJİK DANIŞMA VE REHBERLİK EĞİTİMİ ALAN
ÖĞRENCİLERİN EMPATİK BECERİ VE KARAR VERME
STRATEJİLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE
İNCELENMESİ**

Birol ALVER*

ÖZET

Bu araştırmada, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı'nda öğrenim görmekte olan öğrencilerin empatik becerileri ve karar verme stratejileri incelenmiştir. Araştırmanın evreni, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı'nda 2003-2004 öğretim yılında öğrenim gören üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırma örneklemini, bu evrenden seçkisiz (random) olarak belirlenen toplam 171 kişiden meydana gelmiştir. Araştırmada, bireylerin empatik becerileri ile ilgili veriler Dökmen (1988) tarafından geliştirilen Empatik Beceri Ölçeği- B Formu; karar verme stratejileri ile ilgili veriler ise Kuzgun (1992) tarafından geliştirilen Karar Stratejileri Ölçeği ile toplanmıştır. Cinsiyete göre, empatik beceri puan ortalamaları arasında kızların lehine, bağımsız ve içtepesel karar verme stratejisi puan ortalamaları arasında erkeklerin lehine anlamlı bir farklılaşma olduğu; cinsiyete göre mantıklı karar verme ve kararsızlık puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı bulunmuştur.

Yaş gruplarına göre mantıklı karar verme ve kararsızlık puan ortalamaları arasında 17-21 yaş grubunun lehine anlamlı bir farklılaşma olduğu; yaş gruplarına göre empatik beceri, bağımsız ve içtepesel karar verme stratejisi puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı bulunmuştur.

Sınıf düzeylerine göre empatik beceri, mantıklı ve içtepesel karar verme puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu; yaş gruplarına göre bağımsız karar verme ve kararsızlık puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı bulunmuştur.

Anahtar sözcükler: Psikolojik danışma ve rehberlik eğitimi, empatik beceri, karar verme stratejileri.

**The Emphatic Skills and Decision-Making Strategies of the Students of the
Department Of Guidance and Psychological Counselling, Faculty Of
Education Were Studied**

ABSTRACT

In this research, the emphatic skills and decision-making strategies of the students of the Department of Guidance and Psychological Counselling, Faculty of Education were studied.

The research covers the students of Kazım Karabekir Education Faculty, Atatürk University of the academic year 2003-2004. The sample of the research includes 171 persons based on a random selection. The data of this research were collected with Scale for Emphatic Skill Form-B developed by Dökmen (1988) and Scale for Decision Strategies by Kuzgun (1992). Besides Personal Information Form prepared by the researcher himself was benefited from order to obtain information related to several variables. For the analysis of the data obtained t test and Variance Analysis (One Way Anova)

As the result of the research, these findings were found: Based of difference of gender, as for the scores for empathic skills was found in favour of the students of male, as for the scores for spontenaous and independent decision-making strategies a meaningful difference was found in

*Dr. Atatürk Üniversitesi, K.K. Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü.

favour of the students of girl; based of difference of gender, as for the scores for the logical decision-making strategy and indecision a meaningful difference could not be found.

Based of difference of age groups, as for the scores for logical decision-making strategy and indecision was found in favour of the 17-21 age group, based of difference of age groups, as for the scores for the empathic skills, spontaneous and independent decision-making strategies a meaningful difference could not be found. Based of difference of level of class as for the scores for the empathic skills, logical and spontaneous decision-making strategies a meaningful difference was found, based of difference of level of class as for the scores for the independent decision-making strategy and indecision a meaningful difference could not be found.

Key Words: Psychological counselling and guidance education, empathic skills, decision-making strategies.

GİRİŞ

Empati sürekli olarak daha karmaşık ve yoğun bir hal alan kişiler arası ilişkilerde giderek daha çok önem kazanan önemli bir iletişim ögesidir. Empati, karşıdaki kişinin duygu ve düşüncelerini kendinin (-imiş gibi) algılamak, kendini karşıdaki kişinin yerine koymaktır (Rogers,1962). Günümüzde empati ile ilgili yapılan birçok tanım Rogers'ın tanımına dayanmaktadır. Empati, danışmanın, kendini danışanın yerine koyarak, danışanın fenomenolojik dünyasına girerek, onun duygu ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, onun hissettiklerini hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi sürecidir. (Dökmen, 1988). Empati kurarken, karşıdaki kişinin duygusal-bilişsel girdabına kendini tamamen kaptırmamak gerekir. Bu nedenle, empati, bir çeşit "rol alma ve yapma sanatı" olmaktadır (Erkuş, 1994).

Empatik beceri ise, empatinin daha çok bilişsel ve duygusal alanlarını içeren bir yeterlidir. (Akkoyun, 1987) Empatik beceriye sahip bireyler çevresinde bulunan insanların duygu ve düşüncelerini doğru olarak anlar ve paylaşırlar (Hançerlioğlu,1988). Bundan dolayı, empatik beceri hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yaşamımızı olumlu olarak etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır ve eğitim ile geliştirilen bir özelliktir (Squiver ,1990; Dökmen, 1990; Stephan ve Finlay, 1999). Empati bir yetenek olarak kabul edildiğine göre, öğretilemez. Ancak eğitim verilerek bireylerde varolan empati kurma yeteneği geliştirilebilir. Empatinin etkili olmasının temel nedeni, içtenlik, sıcaklık, kendini açma, yakından ilgilenme gibi terapistik beceri ve koşullarla ilişkili bir yaklaşım özelliğidir (Tanrıdağ, 1992).

Karar verme ise, olaylara ilişkin olasılık hesapları yaparak iki veya daha fazla seçenek arasından bir seçim yapma yetisi,süreci veya bu amaçla kullanılan yöntem (Budak, 2000). Karar verme, gelişen teknolojilerin yeni sorunlar ortaya çıkarması (Tiryaki, 1997), demokrasinin bir yaşam biçimi olarak benimsenmesi (Eldeleklioğlu,1996) ve bireylerin mutlu bir yaşam sürdürmeleri ile ilgili bir olgudur. Karar verme davranışı, karar verilmesi gereken bir durumun farkına varılması ile başlayan ve bireyin bu durum karşısında ne zaman ve nasıl karar vereceğini belirlemesi ile sonlanan bir etkinliktir. Karar verme davranışı birbirini izleyen evrelerden oluşan bir süreç olarak ele alınmaktadır. Birey, karar verme süreci içerisinde belirli bir yaklaşımda bulunarak durumu

Psikolojik Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alan Öğrencilerin Empatik Beceri Ve Karar Verme Stratejilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

değerlendirmekte, seçenekleri ve bu seçeneklerin sonuçlarını incelemekte ve değerlendirmenin sonucu olarak istediği seçime yönelmektedir (Carroll, 1980. Akt: Ersever,1996).

Karar verme davranışı hem duygusal (Bono,1992; Plous 1993) hem de bilişsel (Mann ve Harmoni, 1989; Güçray,1998; Şeyhun, 2000; Yeşilyaprak, 2000) özellikler tarafından etkilenmektedir.

Bilgin'e (1995) göre ise, karar verme ahlak gelişiminin bir evresidir. İlk evrelerde bireyler kararlarını, dış baskılar ve olgunlaşmamış kişisel istekler doğrultusunda vermektedirler. Sonraki evrelerde ise kararın nedenleri kanunlar, ilkeler ve yasalardır. Kurum ve örgütler çalışanlarını karar verirken dikkate almaları gereken ilkeler konusunda yeterli düzeyde bilgilendirmelidirler. Karar verme konusunda sınırlarını yeterince realize edemeyen çalışanlar, zaman zaman bilmeden de olsa yanlış kararlar alarak hem bireysel hem de kurumsal zararlara yol açmaktadırlar.

Karar verme durumunda, bireylerin farklı stratejiler kullandıkları belirlenmiştir. Karar verme stratejisi, bireyin, karar vermesi gereken bir durumla karşılaştığında, nasıl davranacağını belirlemesi işlemine denir (Ersever,1996). Bu stratejilerin birbiriyle birleşik olarak kullanılmasının mümkün olduğu belirtilmektedir. Karar verme durumunda kullanılan stratejiler daha önceden planlanarak uygulanabildiği gibi, karar verme durumuyla yüzleşildiği anda da belirlenebilmektedir. Karar verme stratejileri, kullanımlarında harcanılan çaba ve etkililikleri açısından farklılıklar gösterebilmektedir (Payne, Bettmen ve Johnson, 1993). Karar verme durumunda kullanılan dört temel strateji bulunmaktadır (Kuzgun, 1993). Bunlar:

1. Bağımsız Karar Verme Stratejisi: İsteklerin doğrultusunda, kendi başına karar vermedir(Ersever,1996).

2. Mantıklı Karar Verme Stratejisi: Karar verme durumunda, bireyin, akılcı ve rasyonel düşünerek, olası seçenekler hakkında bilgi toplaması, her seçeneğin avantajlarını ve dezavantajlarını dikkate alması ve yaptığı değerlendirmelerin sonucunda, kendisine en uygun seçeneğe yönelmesidir (Ersever,1996).

3. İçtepisel Karar Verme Stratejisi: Karar verme durumunda, bireyin, olası seçenekler üzerinde yeterince düşünmeden, ani, tepkisel ve aceleci davranarak, karar verme sorununu ortadan kaldıracak bir seçeneğe yönelmesi durumuna denir (Ersever,1996).

4. Kararsızlık: Kararsız olma durumu, tereddüt; düzensizlik, istikrarsızlık.

(<http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk>)

Psikolojik danışmada empati çok önemli bir terapötik koşul olarak görülmektedir. Empatik anlayış, etkili bir psikolojik danışma için, günümüz

psikolojik danışma görüşlerinden bir çoğunda önemli görülmekte, bazılarında ise psikoterapinin önemli ve gerekli koşullarından biri olarak kabul edilmektedir (Kepçeoğlu,1992).

Ayrıca karar verme davranışı da psikolojik danışma sürecinin önemli bir amacı olarak görülmektedir. Rehberlik ve psikolojik danışma, bireyin gerçekçi kararlar alması için uzman kişilerce yapılan psikolojik bir yardım süreci (Kepçeoğlu,1992) olarak tanımlanmaktadır. Gelatt (1978), psikolojik danışma ve rehberlik alanında karar verme konusuna ağırlık veren bir yaklaşımın benimsenmesinin, danışanın amaçlarının daha açık bir şekilde belirlenmesini, bilgi toplamayı ve bilginin ilgili olup olmadığının incelenmesini, olası seçeneklerin oluşturulmasını incelenmesini ve sonuçların değerlendirilmesini kolaylaştıracağı görüşündedir. Yazar, böylesi bir yaklaşımın, hem sürece katılan danışana hem de psikolojik danışma ve rehberlik uzmanlık alanına katkıda bulunacağını belirtmektedir.

Üniversite öğrencilerinin empatik becerileri ve karar verme stratejileri ile ilgili yapılan çalışmalarda genel olarak cinsiyet, yaş, öğrenim gördükleri alan ve sınıf düzeyleri açısından farklı sonuçlar bulunmuştur (Collingwood, 1971; Heppner ve Peterson, 1982; Heppner ve Anderson,1985; Nezu, 1985; Akkoyun, 1987; Dökmen, 1987; O'Hare ve Beutell, 1987; Fittante, 1988; Kinnier, Brigman ve Noble, 1990; Akçalı, 1991; Brack, LaClave ve Wyatt, 1992; Radford, Mann, Ohta ve Nakane, 1993; Altekin, 1995; Ataşalar, 1996; Eldeleklioğlu, 1996; Ersever, 1996; Bozkurt, 1997; Tiryaki, 1997; Ünal, 1997; Alver, 1998; Dilemken, 1999; Chu ve Spires, 2000; İlbay, 2000; Öner, 2001; Swait, 2001; Kesici, 2002) Bu araştırmaların hepsi, farklı alanlarda okuyan üniversite öğrencileri ile yapılmış olup güzel sanatlar eğitimi alan öğrencilerin empatik becerileri ve karar verme stratejilerini inceleyen herhangi bir araştırma sonucuna rastlanılamamıştır.

PROBLEM

Bu araştırmanın amacı, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı'nda öğrenim görmekte olan öğrencilerin empatik becerileri ve karar verme stratejilerinin, cinsiyet, yaş ve öğrenim gördükleri sınıf düzeyleri açısından incelenmesidir.

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı'nda 2003-2004 öğretim yılında öğrenim gören üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırma örneklemini, bu evrenden seçkisiz (random) olarak belirlenen toplam 171 bireyden meydana gelmiştir.

Veri Toplama Araçları

Empatik Beceri Ölçeği – B Formu

Psikolojik Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alan Öğrencilerin Empatik Beceri Ve Karar Verme Stratejilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

Ölçeğin daha önce varolan A Formu, Kohlberg'in moral gelişim basamaklarına dayanarak standart bir ölçek geliştiren Rest ve arkadaşlarının (1974) yaklaşımı örnek alınarak Dökmen (1988) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte altı problem ve bu problemlerin her birisi için 12 empatik tepki, yani toplam 72 tane empatik tepki yazılı halde deneye sunulmaktadır. Her bir problemin altındaki empatik tepki taşıyan 12 cümle Likert tipi ölçek görünümündedirler. Her problem için "0" puan değeri taşıyan ve deneklerin dikkatini ölçmeyi amaçlayan altı tane "ilgisiz cümle" konulmuştur. Geriye kalan 66 cümle 10 empati basamağından herhangi birine uygun mesaj taşıdığı yargısı ortaya konulmuştur. Puanlamada, deneklerin her bir probleme ilişkin seçtikleri 4 cümleden yani toplam 24 cümleden, Likert tipi ölçek üzerinden aldıkları puanlar dikkate alınır. Alınan toplam puanın yüksek olması "empatik becerinin yüksek olması" durumunu nitelemektedir (Dökmen, 1988).

Güvenirlilik : EBÖ - B Formu, 80 kişilik bir gruba 3 hafta arayla iki defa uygulandığında bu iki uygulamadan elde edilen ölçümler arasında $r=.91$ düzeyinde bir ilişki belirlenmiştir. 16 kişi gerekli dikkat kontrol puanını elde edemediği için güvenirlik katsayısı 64 denek üzerinden hesaplanmıştır (Dökmen, 1988).

Geçerlik : EBÖ - B Formu, klinik psikolojide ve psikolojik danışmada en az master derecesine sahip ve psikoloji eğitimi almamış yüksek tahsilli 14'er kişilik iki gruba uygulanmıştır. Sonuçta, birinci grubun tüm üyeleri 7. ile 10. basamaklar arasında empatik tercihte buldukları; ikinci grubun empatik tercihlerinin 2. ile 8. basamaklar arasında bulunduğu görülmüştür. İki grubun empatik beceri puanları arasında anlamlı farklılık vardır ($t = 6.77$, $sd=26$, $P < 001$) (Dökmen, 1988).

Karar Stratejileri Ölçeği

Karar Stratejileri Ölçeği (KSÖ), Kuzgun (1992) tarafından, bireylerin karar verme stillerini belirlemeye yönelik olarak geliştirilmiştir. Ölçeğin faktör analizi çalışmaları sonucunda, içtepisel mantıklı bağımsız karar verme ve kararsızlık olmak üzere dört faktör belirlenmiştir. Likert tipi beş dereceli 40 maddeden oluşan ölçeğin alt ölçeklerinde 10'ar madde bulunmaktadır. Denekten, her maddeyi okuyup, kendisine hiç uygun değilse A, pek uygun değilse B, biraz uygunsa C, uygunsa D, çok uygunsa E seçeneğini işaretlemesi istenmektedir. Cevapların puanlanması bu sıra ile 1 ile 5 arasında yapılmaktadır. Böylelikle, denegin her alt ölçekten alabileceği en düşük puan 10 ve en yüksek puan 50'dir. Denegin alt ölçeklerde aldığı puanın artması o alt ölçeğe ilişkin karar verme stilini benimsediğine işaret etmektedir (Ersever, 1996).

Güvenirlilik : Karar Stratejileri Ölçeği, bir grup lise öğrencisine iki kez uygulanarak, aracın test-tekrar test güvenirliğine bakılmıştır. Bu incelemeye göre, ölçeğin test-tekrar test yöntemiyle belirlenen korelasyon katsayıları;

içtepesel karar verme alt ölçeği için .81, mantıklı karar verme alt ölçeği için .80, bağımsız karar verme alt ölçeği için .52 ve kararsızlık alt ölçeği için .86 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin, hesaplanan Cronbach's alpha değerleri; içtepesel karar verme alt ölçeği için .74, mantıklı karar verme alt ölçeği için .72, bağımsız karar verme alt ölçeği için .72, bağımsız karar verme alt ölçeği için .55 ve kararsızlık alt ölçeği için .70 olarak hesaplanmıştır (Ersever, 1996).

Geçerlik : Karar Stratejileri Ölçeği'nin geçerliğini sınamak için, araç, karar stratejileri bakımından aralarında fark olduğu ön görülen gruplara uygulanmış ve bu ölçeğin gruplar arasındaki ayırt ediciliğine bakılmıştır. Bu amaçla, araç, lise öğrencilerine uygulanarak karar stratejileri yönünden cinsiyetler arasındaki farka, yetişkinlere uygulanarak gençlerle aralarındaki farka ve sık sık karar verme durumlarıyla karşılaşan doktorlara, hukukçulara, subaylara ve tiyatro sanatçılarına uygulanarak bu gruplar arasındaki farklara bakılmış ve aracın bu grupları beklenen yönde ayırt ettiği görülmüştür. Karar Stratejileri Ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları sonucunda, aracın, rehberlik alanında kullanılabilecek niteliklere sahip olduğu görülmektedir. Araç, ülkemizde, bireylerin karar verme stratejilerini belirlemek amacıyla geliştirilen ilk ve tek ölçek olma özelliğini de taşımaktadır (Ersever, 1996).

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada incelenen empatik beceri ve karar verme stratejileri ile ilgili olduğu düşünülen kişisel değişkenler hakkında bilgi toplamak amacı ile araştırmacı tarafından geliştirilmiş olup üç sorudan oluşmaktadır.

Kişisel Bilgi Formu, bireylerin cinsiyet, yaş ve öğrenim gördükleri sınıf düzeylerini tespit etmek amacı ile kullanılmıştır.

Verilerin Çözümlemesi

Verilerin analizinde t testi ve varyans analizi kullanılmış olup bu analizler bilgisayarda Windows for SPSS Release 11.00 paket programı ile yapılmıştır.

BULGULAR

Bireylerin cinsiyetlerine göre, empatik becerileri ve karar verme stratejileri puan ortalamaları açısından aralarında fark olup olmadığını saptamak için t testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Psikolojik Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alan Öğrencilerin Empatik Beceri Ve Karar Verme Stratejilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

Tablo 1: Bireylerin Cinsiyetlerine Göre Empatik Becerileri ve Karar Stratejileri Puanlarının Ortalaması, Standart Sapması ve t Değeri

	CINSİYET	N	\bar{X}	S.S.	t
Empatik Beceri	Kız	73	166,5342	30,54645	3,034**
	Erkek	98	152,8367	28,15374	
Bağımsız Karar Stratejisi	Kız	73	29,1233	4,00675	-2,564**
	Erkek	98	30,7449	4,15253	
Mantıklı Karar Stratejisi	Kız	73	34,3425	5,94236	-0,540
	Erkek	98	34,8367	5,90595	
İçtepesel Karar Stratejisi	Kız	73	26,2466	5,40262	-1,918*
	Erkek	98	27,7653	4,90277	
Kararsızlık	Kız	73	24,1370	4,63775	0,276
	Erkek	98	23,9286	5,05485	

* p<.05 anlamlı

** p<.01 anlamlı

Tablo 1 incelendiğinde; kızların empatik beceri puan ortalaması 166,5342; erkeklerin ise 152,8367 dir. Cinsiyete göre, empatik beceri puan ortalamaları arasında kızların lehine anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir (t = 3,034 p<0,01).

Literatürde araştırma bulgusunu destekler nitelikte, kızların empatik beceri ve eğilim düzeylerinin ekeklere göre daha yüksek olduğunu saptayan çok sayıda araştırma sonucuna rastlanmaktadır (Hoffman ve Levine, 1976; Hoffman, 1977; Eisenberg ve Lennon, 1980; Omum ve ark., 1981; Kallopuska, 1984; Willmington, 1987; Cömert, 1990; Yıldırım, 1991; Ceyhan, 1993; Aydın, 1996; Bozkurt, 1997).

Kızların bağımsız karar verme stratejisi puan ortalaması 29,1233; erkeklerin ise 30,7449 dir. Cinsiyete göre, bağımsız karar verme stratejisi puan ortalamaları arasında erkeklerin lehine anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir (t = -2,564 p<0,01).

Kızların mantıklı karar verme stratejisi puan ortalaması 34,3425; erkeklerin ise 34,8367 dir. Cinsiyete göre, mantıklı karar verme stratejisi puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir (t = -0,540 p>0,05).

Kızların içtepesel karar verme stratejisi puan ortalaması 26,2466; erkeklerin ise 27,7653 dir. Cinsiyete göre, içtepesel karar verme stratejisi puan ortalamaları arasında erkeklerin lehine anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir (t = -1,918 p<0,05).

Kızların kararsızlık puan ortalaması 24,1370; erkeklerin ise 23,9286 dir. Cinsiyete göre, kararsızlık puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir ($t = 0,276$ $p > 0,05$).

Literatürde cinsiyete göre karar stratejilerinin farklılaşması ile ilgili birbirinden farklı araştırma bulgularına rastlanmaktadır. Güçray (2003), cinsiyetin karar verme sürecinde önemli bir faktör olduğunu; Sinangil (1993) önemli bir etken olmadığını saptamışlardır. Kuzgun (1993), bağımsız karar verme stratejisi puanının kızların lehine; Kesici (2002) ise, erkeklerin lehine yüksek olduğunu saptamışlardır. Kuzgun (1993) ve Kesici (2002), mantıklı karar verme stratejisi puanının kızların lehine yüksek olduğunu saptamışlardır. Kuzgun (1993) ve Kesici (2002), içtepsel karar verme stratejisi puanının erkeklerin lehine; Tiyaki (1997) ise, kızların lehine yüksek olduğunu bulgulamışlardır. Kuzgun (1993) ve Kesici (2002), kararsızlık puanının kızların lehine yüksek olduğunu saptamışlardır.

Bireylerin yaş gruplarına göre, empatik becerileri ve karar verme stratejileri puan ortalamaları açısından aralarında fark olup olmadığını saptamak için t testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Bireylerin Yaş Gruplarına Göre Empatik Becerileri ve Karar Stratejileri Puanlarının Ortalaması, Standart Sapması ve t Değeri

	YAŞ GRUBU	N	\bar{X}	S.S.	t
Empatik Beceri	17-21 yaş	94	155,1915	28,47156	-1,697
	22-33 yaş	77	162,9481	31,20007	
Bağımsız Karar Stratejisi	17-21 yaş	94	29,7447	3,71552	-1,071
	22-33 yaş	77	30,4286	4,63803	
Mantıklı Karar Stratejisi	17-21 yaş	94	35,5745	5,19820	2,350*
	22-33 yaş	77	33,4675	6,52442	
İçtepsel Karar Stratejisi	17-21 yaş	94	27,0319	4,78675	-0,237
	22-33 yaş	77	27,2208	5,61629	
Kararsızlık	17-21 yaş	94	25,0426	4,98366	3,119**
	22-33 yaş	77	22,7662	4,44231	

* $p < 0,05$ anlamlı ** $p < 0,01$ anlamlı

Tablo 2 incelendiğinde; 17-21 yaş grubunda olan öğrencilerin empatik beceri puan ortalaması 155,1915; 22-33 yaş grubunda olan öğrencilerin ise 162,9481 dür. Yaş gruplarına göre, empatik beceri puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir ($t = -1,697$ $p > 0,05$).

17-21 yaş grubunda olan öğrencilerin bağımsız karar verme stratejisi puan ortalaması 29,7447; 22-33 yaş grubunda olan öğrencilerin ise 30,4286 dür.

Psikolojik Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alan Öğrencilerin Empatik Beceri Ve Karar Verme Stratejilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

Yaş gruplarına göre, bağımsız karar verme stratejisi puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir ($t = -1,071$ $p > 0,05$).

17-21 yaş grubunda olan öğrencilerin mantıklı karar verme stratejisi puan ortalaması 35,5745; 22-33 yaş grubunda olan öğrencilerin ise 33,4675 dır. Yaş gruplarına göre, mantıklı karar verme stratejisi puan ortalamaları arasında 17-21 yaş grubunun lehine anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir ($t = 2,350$ $p < 0,05$).

17-21 yaş grubunda olan öğrencilerin içtepesel karar verme stratejisi puan ortalaması 27,0319; 22-33 yaş grubunda olan öğrencilerin ise 27,2208 dır. Yaş gruplarına göre, içtepesel karar verme stratejisi puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir ($t = -0,237$ $p > 0,05$).

17-21 yaş grubunda olan öğrencilerin kararsızlık puan ortalaması 25,0426; 22-33 yaş grubunda olan öğrencilerin ise 22,7662 dır. Yaş gruplarına göre, kararsızlık puan ortalamaları arasında 17-21 yaş grubunun lehine anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir ($t = 3,119$ $p < 0,01$).

Bireylerin sınıf düzeylerine göre; empatik becerileri ve karar stratejileri puan ortalamaları arasındaki farklılaşma düzeyini tespit etmek amacı ile varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Bireylerin Sınıf Düzeylerine Göre, Empatik Becerileri ve Karar Stratejileri Puan Ortalamaları Arasındaki Farklılaşmayla İlgili Varyans Analizi

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	S. D.	Ortalama Kare	F
Empatik Beceri	Gruplar Arası	64507,362	4	16126,840	30,627***
	Gruplar İçi	87409,586	166	526,564	
	Toplam	151916,947	170		
Bağımsız Karar Verme Stratejisi	Gruplar Arası	89,022	4	22,256	1,297
	Gruplar İçi	2849,504	166	17,166	
	Toplam	2938,526	170		
Mantıklı Karar Verme Stratejisi	Gruplar Arası	877,957	4	219,489	7,203***
	Gruplar İçi	5058,090	166	30,470	
	Toplam	5936,047	170		
İçtepesel Karar Verme Stratejisi	Gruplar Arası	280,492	4	70,123	2,739*
	Gruplar İçi	4249,169	166	25,597	
	Toplam	4529,661	170		
Kararsızlık	Gruplar Arası	135,414	4	33,853	1,443
	Gruplar İçi	3893,533	166	23,455	
	Toplam	4028,947	170		

* $p < 0,05$ anlamlı *** $p < 0,001$ anlamlı

Biol ALVER

Tablo 3 incelendiğinde, bireylerin sınıf düzeylerine göre, empatik beceri puanları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir (F = 30,627 p<0,001).

Sınıf düzeylerine göre, bağımsız karar verme stratejisi puanları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir (F = 1,297 p>0,05). Sınıf düzeylerine göre, mantıklı karar verme stratejisi puanları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir (F = 7,203 p<0,001). Sınıf düzeylerine göre, içtepsel karar verme stratejisi puanları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir (F = 2,739 p<0,05). Sınıf düzeylerine göre, kararsızlık puanları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir (F = 1,443 p<0,05).

Tablo 4: Bireylerin Sınıf Düzeylerine Göre, Empatik Becerileri ve Karar Stratejilerinin Çoklu Karşılaştırmaları İle İlgili LSD Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	SINIF I	SINIF J	Ortalamalar Arası Farklılık I-J
Empatik Beceri	İkinci Sınıf	Birinci Sınıf	28,9148***
		Yeni Kayıt	34,3614***
	Üçüncü Sınıf	Birinci Sınıf	45,1888***
		İkinci Sınıf	16,2740**
		Dördüncü Sınıf	14,7441*
		Yeni Kayıt	50,6355***
	Dördüncü Sınıf	Birinci Sınıf	30,4447***
	Yeni Kayıt	35,8913***	
Bağımsız Karar Verme	İkinci Sınıf	Yeni Kayıt	2,0054*
Mantıklı Karar Verme	Birinci Sınıf	Dördüncü Sınıf	4,3093**
	İkinci Sınıf	Dördüncü Sınıf	3,7269*
	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf	3,5418*
	Yeni Kayıt	Birinci Sınıf	3,0385**
		İkinci Sınıf	3,6209**
		Üçüncü Sınıf	3,8060**
		Dördüncü Sınıf	7,3478***
İçtepsel Karar Verme	Birinci Sınıf	Yeni Kayıt	2,4526*
	İkinci Sınıf	Yeni Kayıt	2,8247*
	Üçüncü Sınıf	Yeni Kayıt	2,9666*
Kararsızlık	Birinci Sınıf	Yeni Kayıt	2,0059*

* p<0.05 anlamlı ** p<0.01 anlamlı *** p<0.001 anlamlı

Psikolojik Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alan Öğrencilerin Empatik Beceri Ve Karar Verme Stratejilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

Bireylerin sınıf düzeylerine göre; kararsızlık puan ortalamalarındaki farklılaşmanın kaynağını bulmak için LSD analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 4’da verilmiştir.

Tablo 6 incelendiğinde empatik beceri puan ortalamasına göre; ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflar ile yeni kayıt ve birinci sınıflar arasında $p < 0,05$, $p < 0,01$ ve $p < 0,001$ önem düzeyinde anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

Bağımsız karar verme puan ortalamasına göre; ikinci sınıf ile yeni kayıt sınıfı arasında $p < 0,05$ önem düzeyinde anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

Mantıklı karar verme puan ortalamasına göre; birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar ile dördüncü sınıf arasında $p < 0,05$ ve $p < 0,01$; yeni kayıt sınıfı ve diğer sınıf düzeyleri arasında ise $p < 0,01$ ve $p < 0,001$ önem düzeyinde anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

İçtepesel karar verme puan ortalamasına göre; birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar ile yeni kayıt sınıfı arasında $p < 0,05$ önem düzeyinde anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

Kararsızlık puan ortalamasına göre; birinci, sınıf ile yeni kayıt sınıfı arasında $p < 0,05$ önem düzeyinde anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

Literatürde, üniversite öğrencilerinin ilk sınıflarda empatik becerilerinin daha düşük olduğunu bulgulayan araştırma sonuçlarına rastlanmaktadır (Ünal, 1997). Bu sonuç araştırma bulgusunu desteklemektedir. Ayrıca, birinci sınıfa devam eden öğrencilerin kararsızlık ve içtepesel karar verme stratejilerini daha sıklıkla kullandıklarıyla ilgili araştırma sonuçları bulunmaktadır (Sinangil, 1993; Tiryaki, 1997). Bu sonuçlar, içtepesel karar verme stratejisi ile ilgili araştırma bulgusunu desteklerken, kararsızlıkla ilgili araştırma bulgusunu desteklememektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Cinsiyete göre, empatik beceri puan ortalamaları arasında kızların lehine anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

Cinsiyete göre, bağımsız karar verme stratejisi puan ortalamaları arasında erkeklerin lehine anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

Cinsiyete göre, mantıklı karar verme stratejisi puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir.

Cinsiyete göre, içtepesel karar verme stratejisi puan ortalamaları arasında erkeklerin lehine anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

Cinsiyete göre, kararsızlık puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir.

Yaş gruplarına göre, empatik beceri puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir.

Yaş gruplarına göre, bağımsız karar verme stratejisi puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir.

Yaş gruplarına göre, mantıklı karar verme stratejisi puan ortalamaları arasında 17-21 yaş grubunun lehine anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

Yaş gruplarına göre, içtepsel karar verme stratejisi puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir.

Yaş gruplarına göre, kararsızlık puan ortalamaları arasında 17-21 yaş grubunun lehine anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

Sınıf düzeylerine göre, empatik beceri puanları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

Sınıf düzeylerine göre, bağımsız karar verme stratejisi puanları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir.

Sınıf düzeylerine göre, mantıklı karar verme stratejisi puanları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

Sınıf düzeylerine göre, içtepsel karar verme stratejisi puanları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

Sınıf düzeylerine göre, kararsızlık puanları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir.

Özellikle; empatik beceri, bağımsız ve içtepsel karar verme ile kararsızlık puan ortalamalarının üst düzey sınıfların; mantıklı karar verme puan ortalamasının ise alt düzey sınıfların lehine anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir.

Öneriler:

Birçok araştırma sonucuna (Squiver ,1990; Dökmen, 1990; Stephan ve Finlay, 1999) paralel olarak bu araştırma sonucuna göre de empatik beceri, eğitim ile gelişen bir bireysel niteliktir. Özellikle psikolojik danışma ve rehberlik alanında görülen eğitimin de empatik beceriyi geliştirdiği bu araştırma sonucuyla desteklenmektedir. Bundan hareketle, empati beceriyi geliştirmeye dönük eğitim çalışmalarında psikolojik danışma ve rehberlik alanının ilke ve yaklaşımları daha fazla dahil edilebilir.

Araştırma, empatik beceri ile bağımsız ve içtepsel karar verme stratejilerinin kullanımının yaşla değil, daha çok cinsiyet ve aldıkları eğitim düzeyi gibi değişkenlerle açıklanabileceğini göstermektedir. Bu sonuçtan hareketle, araştırmada incelenen bireysel özellikleri etkileyen diğer değişkenleri ortaya çıkaracak ileri araştırmalar yapılabilir. Ayrıca, genel olarak yaş grubu düşük olan bireylerde hem mantıklı karar verme hem de kararsızlık puanlarının yüksek bulunmasını açıklamaya dönük ileri araştırmalar yapılabilir.

Araştırma, üniversite öğrencilerinin sınıf düzeylerinin yüksekliğine paralel olarak bağımsız ve içtepsel puanlarının da yükseldiği görülmektedir. Bu

Psikolojik Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alan Öğrencilerin Empatik Beceri Ve Karar Verme Stratejilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

sebeple öğrencilerin bağımsız ve içtepsel karar verme girişimlerdeki üniversite eğitiminin katkısını artıracak ileri yaklaşımlar geliştirilebilir. Ayrıca mantıklı karar verme ve kararsızlık puanının genel olarak üst düzey sınıflarda daha yüksek olmasının nedenlerini açıklamaya dönük daha ileri araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akkoyun, Füsün. “Empatik Eğilim ve Ahlaki Yargı”, *Psikoloji Dergisi*, Cilt: 6, 1987.
- Akçalı, Özge. *Kaygı Seviyesinin Empatik Beceri Üzerindeki Etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1991.
- Altekin, Figen. *Tiyatro, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümlerindeki Öğrencilerin Empatik Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995.
- Alver, Birol. *Bireylerin Uyum Düzeyleri İle Empatik Becerileri Arasındaki İlişkiler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1998.
- Ataşalar, J. *Üniversite Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine, Cinsiyet ve Yaşlarına Göre Kendini Açma Davranışları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.
- Batson. C:D. *How social an animal?* 45, 1990.
- Bilgin, A. *Grup Rehberliğinin ve Grupla Psikolojik Danışmanın, Lise Öğrencilerinin Anne - Babalarından Bağımsız Meslek Kararı Verme Davranışına Etkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995.
- Bozkurt, A. *Cinsiyetleri, Fakülteleri ve Uyum Düzeyleri Farklı Hacettepe Üniversitesi Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeyleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1997.
- Brack, G.; La Clave, L. and Wyatt, A.S. “The Relationship of Problem Solving and Reframing to Stress And Depression in Female College”, *Journal of College Student Development*, 33, 124-131. 1992.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara, 2000.
- Chu, PC. and Spire. EE. “The Joint Effects of Effort and Quality on Decision Strategy Choice With Computerized Decision Aids”, *Decision Sciences*, 31 (2), 2000
- Collingwood, T.R. “Retention and Retraining of Interpersonal Communication Skills”, *Journal of Scinical Psychology*, 27, 1971.

- Dilekmen, Mücahit *Grupla Psikolojik Danışmanın Öğretmen Adaylarının Demokratik Tutum ve Empatik Beceri Düzeylerine Etkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum,1999.
- Dökmen, Üstün, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Rehberlik Merkezi'nde Sürdürülmekte Olan Psikodrama Çalışması*, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Yayın, 1987.
- Dökmen, Üstün, "Empatinin Yeni Bir Modele Dayandırılarak Ölçülmesi ve Psikodrama İle Geliştirilmesi", *A.Ü. Eğitim Bilimleri Dergisi*: 21 (1-2), Ankara, 1988.
- Dökmen, Üstün, "Yeni Bir Empati Modeli ve Empatik Becerinin İki Farklı Yaklaşımla Ölçülmesi", *Psikoloji Dergisi*: 7 (24), 1990.
- Eldeleklioğlu, Jale. *Karar Stratejileri İle Ana Baba Tutumları Arasındaki İlişki*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.
- Erkuş, Adnan. *Psikolojik Terimler Sözlüğü*, Doruk Yayınları, Ankara, 1994.
- Ersever, H. Ö. *Karar Verme Becerileri Kazandırma Programının ve Etkileşim Grubu Deneyiminin Üniversite Öğrencilerinin Karar Verme Stilleri Üzerindeki Etkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.
- Fittante, R. "Description of Measured Self-Actualization in two Kinds of Training Program for Therapist", *Dissertation Abstracts International*, 1988.
- Güçray. S.Songül, "Bazı Değişkenler, Algılanan Sosyal Destek ve Atılganlığın Karar Verme Stilleri İle İlişkisi", *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*. 2(9), 7-17, 1998.
- Hançerlioğlu, O., *Ruh Bilim Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1988.
- Heppner, P.R. ve Peterson, C.H. "The Development and Implications of a Problem-solving Inventory", *Journal of Counseling Psychology*, 29 (1), 66-75, 1982.
- Heppner, P.P. and Anderson, W.P. "The Relationship Between Problem Solving Self-Appraisal and Psychological Adjustmerit", *Therapy and Research*, 9 (4), 415-427, 1985.
- İlbağ, Azmi Bayram. *Bireylerin Anksiyete, Empatik Beceri ve İlişkili Özerklik Düzeylerinin Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2000.
- Kepçeoğlu, Muharrem. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, Özerler Matbaası, 8. Baskı, Ankara, 1992.
- Kesici, Şahin. *Üniversite Öğrencilerinin Karar Verme Stratejilerinin Psikolojik İhtiyaç Örüntüleri ve Özlük Niteliklerine Göre*

Psikolojik Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alan Öğrencilerin Empatik Beceri Ve Karar Verme Stratejilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

- Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya-2002.
- Kuzgun, Yıldız. *Karar Stratejileri Ölçeği: Geliştirilmesi ve Standardizasyonu*, VII. Ulusal Psikoloji Bilimsel Çalışmaları.: Türk Psikologlar Derneği, Ankara, 1993.
- Mann, L., Harmoni, R. and Power, C, “Adolescent Decision-making: The Development of Competence”, *Journal of Adolescence* 12, 265-278, 1989.
- Nezu, A.M. “Differences in Psychological Distress Between Effective and Ineffective Problem Solvers”, *Journal of Counseling Psychology*, 32 (1),135-138, 1985.
- O'hare, M.M. and Beutell, N. J. “Sex Differences in Coping With Career Decision Making”, *Journal of Vocational Behavior*, 31, 174-181, 1987.
- Öner, Nagehan. *Farklı Cinsiyet Rol Yönelimli Kız ve Erkek Üniversite Öğrencilerinin Empatik Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.
- Payne, J.W., Bettman, J.R. and Johnson, E. J., *The Adaptive Decision Maker*, Cambridge University Press: New York, 330, 1993.
- Plous, S., *The Psychology of Judgment and Decision Making*, McGraw-Hill, New York, 302, 1993.
- Radford, M.H.B., Mann, L., Ohta, Y. and Nakane, Y. “Differences Between Australian and Japanese Students in Decisional Self-Esteem, Decisional Stress, and Coping Styles”, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 24 (3), 284-297, 1993
- Rogers, C. R., “The Interpersonal Relationship: The Core of Guidance”, *Harvard Educational Review*, 1962.
- Sinangil, H.K., *Yönetici Adaylarında Karar Verme ile Kaygı İlişkileri*, VII. Ulusal Psikoloji Bilimsel Çalışmaları, Ankara: Türk Psikologlar Derneği, 171-177, 1993.
- Squiver, W.R. “A Model of Empathic Understanding and Adherence to Treatment Regimens Precitorner-Patient Relationship”, *Soc-Sci-Med-vol.30*, No:3, 1990.
- Starcevic, V. and Piontek, C.M. “Empathic Understanding Revisited: Conceptualisation, Controversies, And Limitations”, *American Journal Of Psychotherapy*, 51(3), 317-328, 1997.
- Stephan, W. G. and Finlay, K., “The Role of Empathy in Improving Intergroup Relations”, *Journal of Social Issues*, 55(4), 729-747, 1999.

- Swait, J and Adamowich, W. "Choice Environment, Market Complexity and Consumer Behavior", *Organizational Behavior and Human Decision Processes*.86 (2), 2001.
- Şeyhun, Herdemtaze, *Karar Verme Becerileri Eğitim Programının İlköğretim Son Sınıf Öğrencilerinin Karar Verme Becerilerine Etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2000.
- Tiryaki, Mihri Gül, *Üniversite Öğrencilerinin Karar Verme Davranışlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Ünal, Gülten, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alan Öğrencilerin Empatik Eğilimlerinde Gözlenen Değişimler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Konya, 1997.
- Wispe, L. *The Distinction between Sympathy and Empathy*.50, 1986.
- Yeşilyaprak, Binnur. *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000.
- <http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk>
- <http://www.dramaokulu.com/>
- <http://aile.gov.tr/AileT2/Empati.htm>